

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

4ου Διεθνούς Συνεδρίου
για τη Συντήρηση των
Μνημείων της Μεσογείου

*Νέες αντιλήψεις, τεχνολογίες και
υλικά για τη συντήρηση και
διαχείριση ιστορικών πόλεων
και συνόλων*

ΡΟΔΟΣ 6 - 11 ΜΑΪΟΥ 1997

Scientific Editors

PROCEEDINGS

4th International Symposium
on the Conservation of
Monuments in the Mediterranean

*New concepts, technologies and
materials for the conservation and
management of historic cities,
sites and complexes*

RHODES 6 - 11 MAY 1997

A. Moropoulou, F. Zezza
E. Kollias, I. Papachristodoulou

TOMOΣ 4 - VOLUME 4

ΕΚΔΟΣΗ

ΤΕΧΝΙΚΟ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟ
ΕΛΛΑΔΑΣ

PUBLISHER

TECHNICAL CHAMBER OF
GREECE

Organized by :

International Group on the Conservation of Monuments
in the Mediterranean Basin
Community of Mediterranean Universities
National Technical University of Athens
European Commission - D.G. X
International Center of Mediterranean Studies
Prefecture of Dodecanese
Municipality of Rhodes
Technical Chamber of Greece-Dodecanese Dpt
Conservation Bureau for the Medieval City of Rhodes
Superintendances of Antiquities in Dodecanese

Under the auspices of :

Ministry of Culture
Ministry of the Aegean
Ministry for the Environment
P.A.C.T. - Council of Europe
UNESCO : INSULA - ROSTE - ICOMOS
World Heritage Committee

THE RESTORATION OF THE KNIGHTS' HOSPICE OF ST. CATHERINE IN THE MEDIEVAL CITY OF RHODES

Th. Anapolitanos, A.M.Kasdagli, K. Manousou-Della
4th Ephorate of Byzantine Antiquities in the Dodecanese

Abstract

The Hospice of St. Catherine was built in 1391-92 by the Italian Domenico d' Alle magna, admiral of the Order of the Knights of St. John (Knights Hospitaller).

The present paper deals with the theoretical aspects of the restoration project of the Knights' Hospice of St. Catherine in the Medieval City of Rhodes, as well as with the phases the project has undergone.

The importance of the building, in conjunction with its location, will play a major role in rehabilitation of the area it belongs to, transforming it to an attraction for the Medieval City visitor.

Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΙΠΠΟΤΙΚΟΥ ΞΕΝΩΝΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΣΤΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Θ. Αναπολιτάνος, Α. Μ. Κάσδαγλη, Κ. Μανούσου - Ντέλλα
4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

Α. Ο Ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης

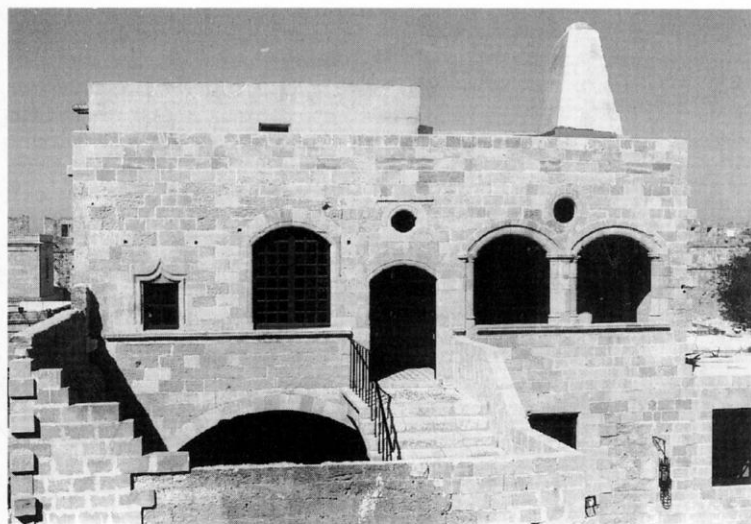
Ο Ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης κτίστηκε το 1391-92, επί μεγάλου μαγίστρου Heredia, από τον Ιταλό Domenico d' Allemagna, αμιράλη του Τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών. Ο ιδρυτής ήταν επιφανής προσωπικότητα που διέθετε ισχυρά οικονομικά μέσα. Τον συναντούμε να παίζει σημαντικό πολιτικό και στρατιωτικό ρόλο κατά το τελευταίο τέταρτο του 14ου αιώνα και μέχρι το 1410. Στο ίδρυμά του παραχώρησε κτηματική περιουσία και διάφορα εισοδήματα, και έφερε από την Κωνσταντινούπολη ιερά κειμήλια για να λαμπρύνει το παρεκκλήσι του.

Ο Ξενώνας, που προοριζόταν μόνο για διακεκριμένους επισκέπτες της Ρόδου, χρησιμοποιείται ήδη από το 1394-95 οπότε περιγράφεται από τον ταξιδιώτη Niccolo de Martoni ως "ωραίος και λαμπρός, είχε πολλά και όμορφα δωμάτια με πολλά και καλά κρεβάτια". Μετά τον θάνατο του Allemagna το ίδρυμα περιήλθε στην δικαιοδοσία του Τάγματος, φαίνεται όμως ότι οι Ιταλοί αμιράληδες εξακολούθησαν να έχουν την ευθύνη του. Το κτίριο καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς κατά την πολιορκία του 1480 και το σεισμό του 1481. Η ανοικοδόμησή του περατώθηκε από τον Costanzo Orpeti το 1516, την εποχή του μεγάλου μαγίστρου Fabrizio del Carretto, όπως μαρτυρούν τα οικοσώματα που σώζονται εντοιχισμένα στην δυτική όψη του. (Εικ. 1)

Το διόροφο ιπποτικό κτίσμα χαρακτηρίζεται από την ενότητα στην σύλληψη και εκτέλεση και την αισθητική επιτυχία των κτιρίων της Β' ιπποτικής περιόδου (1481-1522), κατά την οποία εργάστηκαν στη Ρόδο αρχιτέκτονες από την Δύση. Διακρίνουμε την εξελιγμένη τεχνική των ιπποτικών κατασκευών του τέλους 15ου-αρχών 16ου αι. με άριστη λαξευτή λιθοδομή, λεπτούς αρμούς, συνειδητή χρήση παρόπετρας διαφορετικής ποιότητας ανάλογα με τις δομικές απαιτήσεις και τέλεια στερεοτομία κατά την διαμόρφωση των ανοιγμάτων. Η νότια όψη του ορόφου παρουσιάζει πρώιμα αναγεννησιακά στοιχεία και πρέπει να αποδοθεί στην τελευταία ιπποτική επέμβαση στον Ξενώνα. (Εικ. 2)

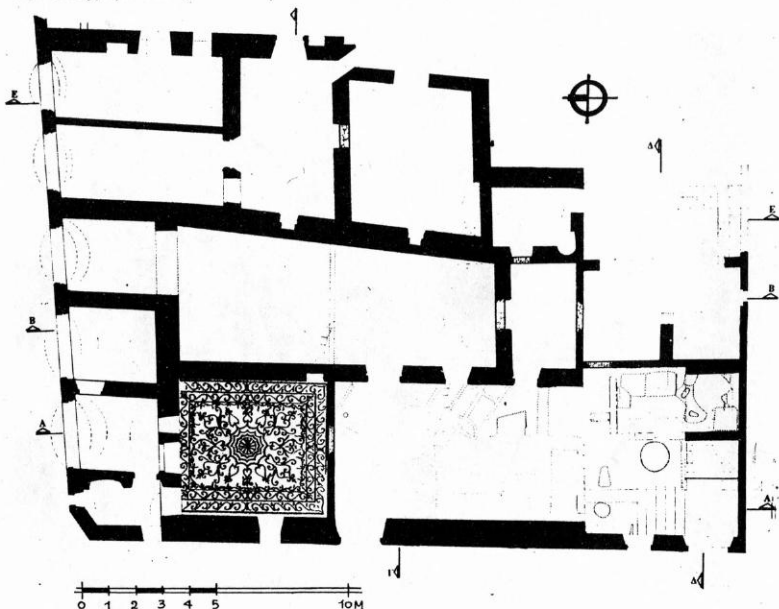
Εικ. 1: Η δυτική όψη του Ξενώνα

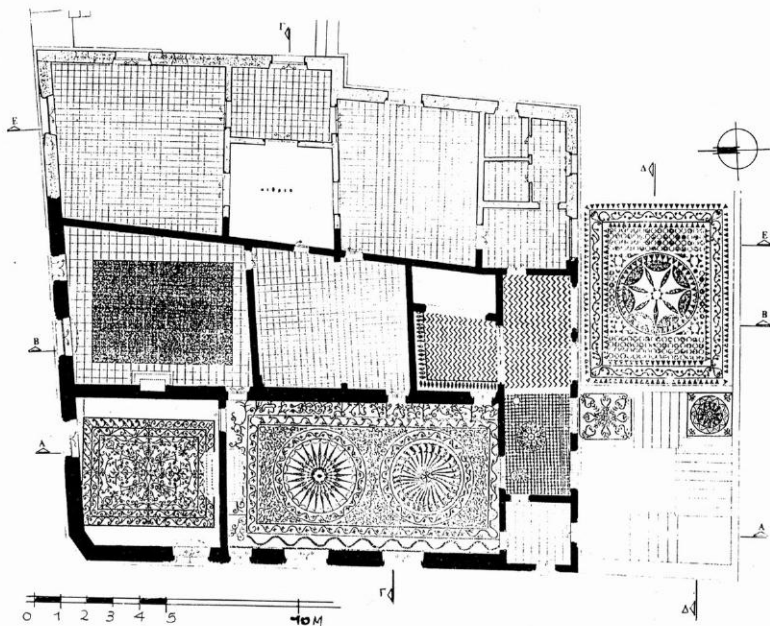
Εικ. 2: Η νότια όψη του Ξενώνα

Η τυπολογία του κτιρίου είναι η συνηθισμένη γιά την εποχή: η κεντρική ισόγεια είσοδος δίνει πρόσβαση σε θολωτό ημιυπαίθριο χώρο όπου αυλίζονται οι τέσσερεις βοηθητικοί χώροι του ισογείου και, μέσω ανοιχτού κλιμακοστασίου, στο προστώ του ορόφου που λειτουργούσε σαν καθαυτό κατοικία (Εικ. 3). Το προστώ του ορόφου ήταν εφοδιασμένο με τρεις θύρες: μία από αυτές οδηγούσε στην ανατολική πτέρυγα του ορόφου, που απαρτιζόταν από τρία διαδοχικά δωμάτια. Μία δεύτερη εξυπηρετούσε μικρό θυρωρείο δίπλα στην τρίτη και κύρια είσοδο που οδηγούσε στην μεγάλη αίθουσα υποδοχής. Γύρω από την αίθουσα αυτή, που είχε διαστάσεις 5,5 X 10,5 μ., υπήρχαν δύο πολυτελή υπνοδωμάτια, μία ακόμα αίθουσα, και το μαγειρείο, εφοδιασμένο με μεγάλο τζάκι. Είναι πολύ πιθανόν ότι το μαγειρείο διέθετε χωριστή έξοδο προς το προστώ, η οποία δεν έχει σωθεί (Εικ. 4). Στη βόρεια όψη του ισογείου, απομονωμένα από το υπόλοιπο κτίσμα, είναι διευθετημένα πέντε καταστήματα, από τα οποία το τέταρτο προς ανατολάς οδηγούσε σε δύο ακόμα θολάρια στην ανατολική πλευρά του συγκροτήματος (Εικ. 5). Η μορφή της ανατολικής πλευράς, που έχει καταστραφεί σχεδόν τελείως, δεν μπορεί να αποκατασταθεί με ακρίβεια.

Οι σωζόμενες ξύλινες οροφές στις κύριες αίθουσες του ορόφου φέρουν ζωγραφικό διάκοσμο με γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα. Τα τμήματα της πρώτης οικοδομικής φάσης, που σώζονται ενταγμένα στην σημερινή μορφή του κτιρίου, εντοπίζονται στη βόρεια και ανατολική πλευρά στο ισόγειο και χαρακτηρίζονται από πιο άτεχνη λιθοδομή με μικρότερους δόμους, φαρδύτερους αρμούς και πιο απλοϊκή διαμόρφωση των ανοιγμάτων. Στην πρώτη αυτή φάση του κτιρίου αποδίδεται και το πλούσια διακοσμημένο δάπεδο από κεραμικά ανάγλυφα πλακίδια, θραύσμα των οποίων βρέθηκε κατά την αποχωμάτωση του ισογείου.

Εικ. 3: Κάτοψη του ισογείου πριν τις επεμβάσεις

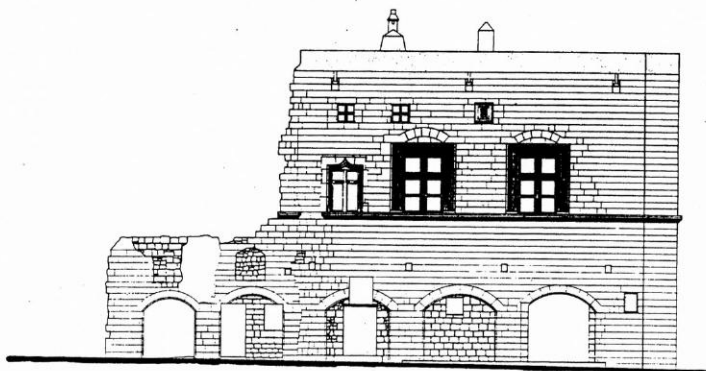

Εικ. 4: Κάτοψη του ορόφου μετά την αποκατάσταση

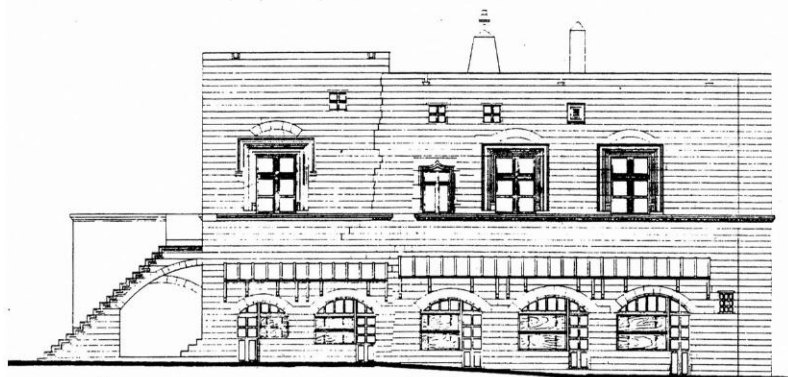
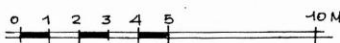
B. Ιστορικά

Ο “Ξενώνας” οικοδομήθηκε κοντά στην ανατολική απόληξη της “μεγάλης-κοινής πλατείας” (*magna et comunis platea*) της ιπποτικής πόλης, προς τον μώλο του εμπορικού λιμανιού με το οποίο επικοινωνούσε μέσω της πύλης που ήδη το 1465 ονομαζόταν “πύλη της Αγίας Αικατερίνης”. Στο ιδρυτικό συμβόλαιο του Ξενώνα το 1391 αναγράφεται ότι ιδρύθηκε “στο βούργο της Ρόδου, κοντά στα τείχη στην πύλη που οδηγούσε στο μώλο”, προφανώς μετά την επέκταση της οχύρωσης της κάτω πόλης και του μώλου των Μύλων το δεύτερο μισό του 14ου αι. Η θέση του κτιρίου είναι περιοπτη, αφού προβάλλεται στον άξονα της “πλατείας”, όπου τοποθετήθηκαν και τα οικίσματα του 1516 (Εικ. 6). Η βόρεια όψη έχει τη χαρακτηριστική μορφολογία των κτιρίων της “πλατείας”, όπου συγκεντρώνονταν τα σημαντικότερα δημόσια κτίρια και εκτυλιζόταν η εμπορική δραστηριότητα. Περιλαμβάνει στο ισόγειο τα τυπικά καταστήματα με τους πάγκους και τα στέγαστρα, η μορφή των οποίων τεκμηριώνεται ακριβώς από τα υπάρχοντα στοιχεία (Εικ. 5β)

Το κτίριο μπορεί να εντοπισθεί σε αρκετές από τις μικρογραφίες του χειρόγραφου κώδικα του Caoursin, που απεικονίζουν αυτή την πλευρά της πόλης. Κατά την Τουρκοκρατία (1523-1911) η περιοχή αυτή αποτέλεσε το κέντρο της Εβραϊκής συνοικίας, που συγκέντρωνε εκπαιδευτικά και άλλα σημαντικά δημόσια κτίρια γύρω από την κατεστραμμένη σήμερα παλιά Συναγωγή. Η συνοικία ερημώθηκε από τον μαζικό εκτοπισμό των Εβραίων

α.

β.

Εικ. 5: Η βόρεια όψη του Ξενώνα πριν και μετά την αποκατάσταση

κατά την γερμανική κατοχή το 1944. Οι συμμαχικοί βομβαρδισμοί την ίδια χρονιά κατέστρεψαν τελείως πολλά άλλα οικοδομήματα στην καρδιά της εβραϊκής συνοικίας και αποδιοργάνωσαν τον πολεοδομικό ιστό στην περιοχή, υποβαθμίζοντας τις συνθήκες διαβίωσης στα κτίσματα που ξέφυγαν την καταστροφή. Κατά τους βομβαρδισμούς κατέρρευσε και το ανατολικό τμήμα του Ξενώνα. Τα χρόνια που ακολούθησαν τις καταστροφές του πολέμου το σωζόμενο μέρος του κτιρίου ορθωνόταν ταλαιπωρημένο σε μία ερημωμένη γειτονιά. Η κατάληψή του από άπορους στάθηκε έτσι φυσιολογική εξέλιξη όταν ξεκίνησε το μεταναστευτικό ρεύμα που έφερε στη Ρόδο πολυάριθμους μετανάστες από τα γύρω νησιά. Οι άποροι εξακολουθούσαν να κατοικούν εκεί μέχρι το 1986.

Εικ. 6: Γενική άποψη τις περιοχής του Ξενώνα

Γ. Η μελέτη του Ξενώνα

Δεν υπάρχουν σχεδόν καθόλου πληροφορίες για την χρήση και την κατάσταση του Ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης κατά τους δύο αιώνες που ακολούθησαν την κατάληψη της ιπποτικής πόλης από τους Οθωμανούς Τούρκους το 1522. Είναι αξιοσημείωτο ότι το κτίριο δεν επισημαίνεται από τους περιηγητές που επισκέφθηκαν τη Ρόδο από τον 17ο ως το 19ο αι. και δεν απεικονίζεται στα σχέδιά τους. Ο συνταγματάρχης Rottiers, στο βιβλίο του *Monuments de Rhodes* (Βρυξέλλες 1830), λέει ότι στο κτίριο κατοικούσαν Εβραίοι και απεικονίζει τους θυρεούς της νότιας όψης στο λεύκωμά του (πιν. LXXIII, 17). Το 1900 ο Belabre στο βιβλίο του *Rhodes of the Knights* αναφέρει ότι ήταν εβραϊκό σχολείο θηλέων και σχεδιάζει τα οικοσήματά του. Το 1923 ο A. Gabriel περιγράφει εκτενώς το κτίριο και δημοσιεύει αποσπασματικά και σε περίληψη το συμβόλαιο ίδρυσης του Ξενώνα, σχέδια αποτύπωσης του μνημείου και φωτογραφικές απόψεις, αναφέροντας ότι κατοικούσαν εκεί εβραϊκές οικογένειες (*La cité de Rhodes*, τόμος Β') Πρόκειται για την εποχή του κτιρίου που μας περιέγραψε με γλαφυρότητα και συγκίνηση ένας υπέργηρος απόγονος της γνωστής οικογένειας τραπεζιτών Αλχαδέφ, ο οποίος είχε ζήσει εκεί ως παιδί το 1916 και επισκέφθηκε τον Ξενώνα κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης το 1989.

Κατά την Ιταλοκρατία έχουμε πληροφορίες από τον G. Gerola το 1914 (Εικ. 7). Ο ίδιος φωτογράφησε το κτίριο πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης των παραθύρων του ορόφου της Β και Δ όψης το 1927, που περιγράφονται από τον Α. Μαιυγι στο τεύχος του περιοδικού Clara Rhodos του 1928.

Εικ. 7: Αποψη του Ξενώνα πριν τους βομβαρδισμούς (Gerola 1927)

Μετά το τέλος του πολέμου και την ενσωμάτωση της Ρόδου με την Ελλάδα το Ελληνικό Κράτος δέσμευσε τις βομβόπληκτες περιοχές της τειχιωμένης πόλης για τη διεξαγωγή συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας. Η ανασκαφική δραστηριότητα, που συνεχίζεται ως σήμερα, έχει μέχρι στιγμής αποκαλύψει δίπλα στην ανατολική όψη του Ξενώνα τμήμα του ελληνιστικού διατειχίσματος, της οχύρωσης δηλαδή του μεγάλου λιμένος έξω από την αρχαία πόλη σε μήκος 80 περίπου μέτρων. Η πορεία του διατειχίσματος συνεχίζεται κάτω από τον ίδιο τον Ξενώνα και ξαναεμφανίζεται στα δυτικά του. Στα νοτιοανατολικά του Ξενώνα έχουν αποκαλυφθεί τα θεμέλια βυζαντινής εκκλησίας με κάτοψη ελεύθερου σταυρού, πιθανώς του παρεκκλησίου του Ξενώνα που συχνά αναφέρεται στα κείμενα.

Το 1981 ο Ξενώνας έγινε αντικείμενο της διπλωματικής εργασίας της αρχιτέκτονα Ε. Διακοσταματίου. Παρά τις δυσκολίες που προκάλυψε ο κατακερματισμός των χώρων του κτιρίου, η μελέτη αυτή κατέγραψε

μορφολογικά στοιχεία που στην συνέχεια εξαφανίστηκαν, όπως λ.χ. τον ωραίο ζωγραφικό διάκοσμο του ταβανιού της αίθουσας υποδοχής του ορόφου.

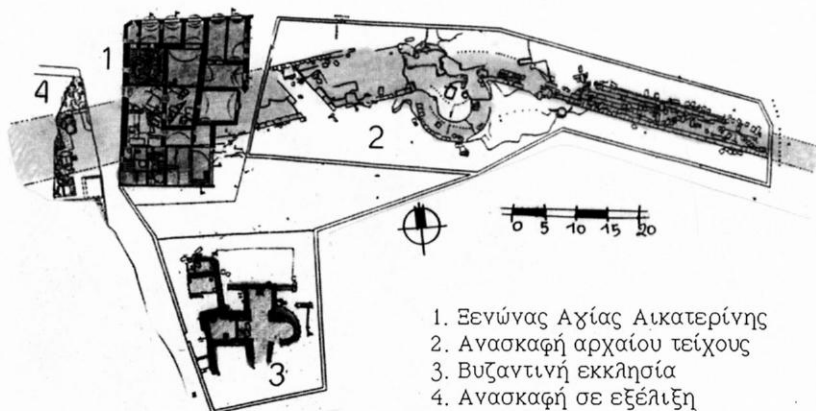
Τον Οκτώβρη του 1985 ιδρύθηκε το "Γραφείο της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου" για να λειτουργήσει η προγραμματική σύμβαση μεταξύ του Υπουργείου Πολιτισμού, του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων (ΤΑΠΑ) και του Δήμου Ρόδου που είχε σκοπό την μελέτη και αντιμετώπιση των πολλαπλών προβλημάτων του ιστορικού κέντρου της Ρόδου. Ο Ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης ήταν ένα από τα 20 ακίνητα ιδιοκτησίας του Ελληνικού Δημοσίου- διαχείρισης του ΤΑΠΑ που εντάχθηκαν στο αναστηλωτικό πρόγραμμα του Γραφείου της Μεσαιωνικής Πόλης. Κάλυπτε άλλωστε με το παραπάνω τόσο τα θετικά όσο και τα αρνητικά κριτήρια για αναστηλωτική επέμβαση όπως αυτά διατυπώθηκαν αργότερα στο κείμενο "Αρχές και Κανονισμοί Επεμβάσεων" του Γραφείου της Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου". Δηλαδή:

α) Επρόκειτο για μνημείο της ιπποτικής πόλης της Ρόδου "πρώτης κατηγορίας" με ιδιαίτερη ιστορική και καλλιτεχνική αξία και βρίσκεται σε ένα από τα πιο χαρακτηριστικά σημεία του πολεοδομικού ιστού, στο κέντρο ενός από τους δύο πιο εκτεταμένους αρχαιολογικούς χώρους της μεσαιωνικής κάτω πόλης.

β) Η κατάσταση διατήρησής του ήταν "κακή" και απαιτούσε άμεση ριζική επέμβαση στον φέροντα οργανισμό του κτιρίου.

γ) Κατοικούσαν σ' αυτό 16 οικογένειες απόρων υπό άθλιες συνθήκες διαβίωσης- κοινωνικό πρόβλημα από τα πιο οξυμένα στην μεσαιωνική πόλη μεταπολεμικά.

δ) Ήταν ενταγμένο σε περιοχή κατοικίας υποβαθμισμένη λόγω εγκατάλειψης και βομβαρδισμών, όπου το ποσοστό των ιδιοκτησιών του Δημοσίου ανέρχεται σε ποσοστό 80% περίπου, στα όρια του εμπορικού κέντρου σε θέση κατάλληλη για συνολική επέμβαση ικανή να αναβαθμίσει τον πολεοδομικό ιστό.

Εικ. 8: Ανασκαφές στον περιβάλλοντα χώρο του Ξενώνα

Δ. Το χρονικό της αποκατάστασης

Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1986

Εκδηλώνονται οι πρώτες καταρρεύσεις τμημάτων λιθοδομών στην ΝΑ πλευρά του κτιρίου. Λαμβάνονται επείγοντα σωστικά μέτρα, (Εικ. 9) υποστηλώσεις-αντιστηρίξεις για την εξασφάλιση του κτιρίου μέχρι την οριστική αποκατάστασή του. Αμέσως τα επικίνδυνα τμήματα του ορόφου εκκενώνονται. Οι δυνατότητες όμως για άμεση συνολική επέμβαση είναι περιορισμένες δεδομένου ότι στο κτίριο κατοικούν 16 οικογένειες, οι περισσότερες πάνω από 30 χρόνια.

Καλοκαίρι 1986

Προκατασκευασμένοι οικίσκοι τοποθετούνται απέναντι από το κτίριο του Ξενώνα στη διαμορφωμένη από τους βομβαρδισμούς πλατεία Πεισιδώρου. Η εγκατάστασή τους αποφασίζεται από τον Δήμο Ρόδου, μετά από έγκριση του ΥΠ.ΠΟ., ειδικά για την μεταστέγαση των κατοίκων του Ξενώνα. Οι οικίσκοι θεωρούνται "στοιχεία του εργοταξίου, με την δέσμευση πως θα απομακρυνθούν όταν θα ολοκληρωθούν οι εργασίες αποκατάστασης του μνημείου".

1986-1987

Μετά από μακρές και επίπονες διαπραγματεύσεις με τους δύσπιστους κατοίκους, που ήσαν ιδιαίτερα "δεμένοι" με το κτίριο του Ξενώνα, επιτυγχάνεται η μεταστέγασή τους στους οικίσκους και η σταδιακή επέκταση του εργοταξίου στους χώρους του μνημείου. Η διαμονή στους οικίσκους θα είναι προσωρινή μέχρι να ετοιμαστούν κάποια από τα ήδη επισκευαζόμενα μεμονωμένα ακίνητα της προγραμματικής σύμβασης που θα διατεθούν για την οριστική μεταστέγαση των εκτοπισμένων από τον Ξενώνα απόρων.

Εικ. 9: Αποψη του ΝΑ τμήματος του ξενωνα στο τέλος του 1985

Αύγουστος 1987

Αρχίζει η απαλλαγή του κτιρίου από τις ευτελείς προσθήκες που έχουν αλλοιώσει την τυπολογία και την κλίμακα των χώρων του. Αποχωματώνονται συστηματικά τα μπαζωμένα τμήματα του ισογείου, και αποκαλύπτεται ότι το κτίριο θεμελιώνεται εξ ολοκλήρου στο φυσικό βράχο, που βρίσκεται ως επί το πλείστον κοντά στην επιφάνεια του εδάφους. Αποξηλώνονται τα νεότερα επιχρίσματα και εκτελούνται προκαταρκτικές-διερευνητικές εργασίες. Παράλληλα προχωρεί η ανασκαφική έρευνα στο εσωτερικό του κτιρίου, που φέρνει στο φως μέρους αρχαίου λατομείου και μεγάλη στέρα, πιθανόν παλαιότερη από τον Ξενώνα αν και είναι ενταγμένη στο εκτεταμένο σύστημα υδροσύλλεξης από τα δώματα. Ανακαλύπτονται εκ νέου κρυμμένα μορφολογικά και λειτουργικά στοιχεία (τζάκια, θύρες) του ιπποτικού κτιρίου. Συγχρόνως όμως αποκαλύπτονται οι φθορές που έχουν προξενήσει ο χρόνος και οι βόμβες στις λιθοδομές και στα ξύλινα φέροντα ή μη στοιχεία του, η εκτεταμένη διάβρωση των δομικών υλικών και οι μεγάλες ρωγμές- που απαιτούν άμεση επέμβαση γιά να προληφθεί περαιτέρω επιδείνωση της κατάστασης του συγκροτήματος.

Ανοιξη 1988-τέλος 1989

Θεωρείται σκόπιμο και αναγκαίο, λόγω του κατεπείγοντος, να προχωρήσει η επέμβαση στο μνημείο σε δύο φάσεις:

* Η α' φάση θα περιλαμβάνει την αποκατάσταση των ιπποτικών λιθοδομών, με χρήση παραδοσιακών υλικών και τεχνικών, εργασία που μπορεί να εκτελεσθεί παράλληλα με τις διερευνητικές εργασίες και αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση γιά την ολοκλήρωση της τεκμηρίωσης και της έρευνας του μνημείου, αίροντας την ετοιμορροπία πολλών σημείων.

* Η β' φάση θα περιλαμβάνει, μετά την ολοκλήρωση της οριστικής αρχιτεκτονικής μελέτης, την στερέωση και ενίσχυση του υπάρχοντος τμήματος του κτιρίου, την συντήρηση των ζωγραφισμένων ταβανιών και την συμπλήρωση των στοιχείων του κτιρίου που έχουν αλλοιωθεί ή καταρρεύσει κατά τους βομβαρδισμούς.

Ένα πρώτο μικρό συνεργείο 4 εργατοτεχνιτών, με σχεδόν ανύπαρκτη πείρα στα έργα συντήρησης μνημείων αλλά με ικανότητα στην κατεργασία και λάξευση της πέτρας, εγκαθίσταται στο εργοτάξιο του Ξενώνα και αρχίζει την επιφανειακή συντήρηση της δυτικής όψης του ισογείου όπου το δομικό υλικό είναι φθαρμένο σε μεγάλο βαθμό. Στη συνέχεια γίνονται επεμβάσεις στο εσωτερικό των ισόγειων χώρων, που προγραμματίζονται με βάση την αναγκαιότητα στατικής εξασφάλισης του κτιρίου και την ύπαρξη επαρκών στοιχείων γιά την αποκατάσταση της αρχικής μορφής.

Η αποκατάσταση του ισογείου της βόρειας όψης του Ξενώνα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω του ότι αποτελεί τμήμα της πρώτης οικοδομικής φάσης του κτιρίου και συγχρόνως τμήμα πρόσφυσης προς την "πλατεία" με εμπορική χρήση. Η αυθεντική διάταξη των ιπποτικών καταστημάτων, που τεκμηριώθηκε βάσει των σωζόμενων ιχνών στα κατώφλια και τις παραστάδες των ανοιγμάτων αποκαθίσταται και στα πέντε καταστήματα.

Η ανασκαφική έρευνα προεκτείνεται στα νότια του κτιρίου, όπου εντοπίζεται μεσαιωνικός αποθήκης πλούσιος σε ευρήματα από την εποχή της λειτουργίας του ιπποτικού Ξενώνα.

Ανοιξη 1990

Αποκατάσταση των ιπποτικών ανοιγμάτων στον όροφο καθώς και των τριών ιπποτικών τζακιών που τεκμηριώθηκαν από επί τόπου σωζόμενα ίχνη και επαναφορά των λιθοδομών στην αρχική τους μορφή φράζοντας μεταγενέστερα ανοίγματα, διαδικασία που εξυγίανε στατικά το κτίριο.

Φθινόπωρο 1990

Λύνεται και αποκαθίσταται το πιό σημαντικό από καλλιτεχνική άποψη τμήμα του κτιρίου, η αναγεννησιακή τοξοστοιχία της νότιας όψης, σημείο όπου εκδηλώθηκαν οι πρώτες καταρρεύσεις.

Ανοιξη 1991

Παράλληλα με την ολοκλήρωση της πρώτης φάσης της επέμβασης παρουσιάζονται: α) η αρχιτεκτονική μελέτη για την αποκατάσταση του σωζόμενου μέρους του κτιρίου και την συμπλήρωση του βομβαρδισμένου ανατολικού τμήματος του μνημείου και β) το ερευνητικό πρόγραμμα που είχε ανατεθεί στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ) για την στατική ανάλυση και την πρόταση τρόπων στερέωσης για το ιπποτικό μνημείο, πρότυπο με δυνατότητες εφαρμογής και στα υπόλοιπα ιπποτικά μνημεία της Ρόδου.

Διατυπώνεται για πρώτη φορά σε διάλεξη στο ΕΜΠ στις 18.04.1991 (*Μαθήματα εμβάθυνσης στην ιστορία της αρχιτεκτονικής*) η πρόταση να χρησιμοποιηθεί ο Ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης σαν Κέντρο Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠ.Π.Ο.

Ανοιξη 1992

Προχωρεί η β' φάση επέμβασης στο μνημείο μετά την ολοκλήρωση των σχετικών μελετών. Επιχειρείται η αποκατάσταση του κτιρίου στη στάθμη των δωματίων με συντήρηση των ξύλινων ιπποτικών φερόντων στοιχείων και οροφών και παράλληλη περιδέρση του κτιρίου στη στάθμη της επίστεψης. Σημαντικότερη επέμβαση ήταν η πάκτωση των ξύλινων δοκαριών σε αφανή περιμετρικά διαζώματα από οπλισμένο σκυρόδεμα. Τα σαθρά ξύλα αντικαθιστούνται με νέα υγιή από κέδρο (παραδοσιακό "κατράνι").

Εικ. 10: Λεπτομέρεια της στερέωσης των μεσαιωνικών οροφών

1993

Αποφασίζεται η αποκατάσταση με τμηματική ανακατασκευή του μεγάλου θόλου του ισογείου, που είχε διαβρωθεί σε επικίνδυνο βαθμό. Προηγήθηκε αποξήλωση, σε ειδικά τελλάρα με την τεχνική των ψηφιδωτών, των δύο διαδοχικών στρώσεων διακοσμημένου βοτσαλωτού δαπέδου. Τα δάπεδα αυτά, διαφορετικών περιόδων, είναι από τα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα σχεδίων δωδεκανησιακών βοτσαλωτών.

Μετά την αποκατάσταση του θόλου επανατοποθετήθηκε το νεότερο βοτσαλωτό δάπεδο του με μοτίβα νεοκλασικής τεχνοτροπίας. Το παλαιότερο, πιο γεωμετρικό, αποφασίστηκε να μεταφερθεί στο αίθριο της ΝΑ πλευράς, στο ισόγειο.

1994-5

Ολοκληρώνονται οι εργασίες στο εσωτερικό των χώρων και στις προσόψεις του σωζόμενου κτίσματος, η κατασκευή νέων ξύλινων στοιχείων, κεραμικών πλακιδίων που αντιγράφουν μεσαιωνικά ευρήματα, η συντήρηση και επιλεκτικά η αποκατάσταση των ζωγραφισμένων οροφών, οι χρωματισμοί, τα αρμολογήματα, η επιφανειακή στερέωση των λιθοδομών, η αποκατάσταση των βοτσαλωτών δαπέδων του κτιρίου, και οι εγκαταστάσεις.

Κατασκευάζονται τέλος ειδικά φωτιστικά μεσαιωνικού τύπου και το εσωτερικό των χώρων του εξοπλίζεται με παλιά έπιπλα και αντικείμενα από τη συλλογή του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου.

Στην φάση αυτή συμμετέχει ενεργά πλέον και η 4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου με τα εξειδικευμένα συνεργεία της για τη συντήρηση των ξύλινων έργων τέχνης, την αποκόλληση-επανατοποθέτηση των βοτσαλωτών και γενικότερα την ενίσχυση του μόνιμου συνεργείου του έργου και την τροφοδοσία του με υλικά και άλλα μέσα για την ολοκλήρωση των εργασιών αποκατάστασης του κτιρίου.

1996

Απομακρύνονται από την περιοχή και οι τελευταίες προκατασκευασμένες οικίες μετά την οριστική μεταστέγαση των κατοίκων του Ξενώνα (αλλά και αρχατών καταληψιών!).

Προχωρούν οι εργασίες συντήρησης- αποκατάστασης του σωζόμενου ισογείου της ανατολικής πτέρυγας, καθώς και η προσθήκη χώρου αποχωρητηρίων στην ΝΑ γωνία του ισογείου. Παράλληλα προχωρεί το έργο υπογείωσης των δικτύων και ανακατασκευάζονται τα οδοστρώματα στην περιοχή από την ΔΕΠΟΣ (στα πλαίσια ειδικής προγραμματικής σύμβασης με τον Δήμο Ρόδου, το ΥΠ.ΠΟ. και την ΔΕΥΑΡ). Ο Ξενώνας είναι από τα πρώτα κτίρια που συνδέονται με το νέο αποχετευτικό δίκτυο. Οι ελεύθεροι χώροι γύρω του αναβαθμίζονται.

Τον Δεκέμβριο του 1996 εγκρίνεται από το ΥΠ.ΠΟ., μετά από γνωμοδότηση του ΚΑΣ, η μελέτη αποκατάστασης του Ξενώνα με συμπλήρωση του ανατολικού βομβαρδισμένου τμήματος του ορόφου. Ετσι το κτίριο εντάσσεται στους αρχαιολογικούς χώρους που το περιβάλλουν, προς τους οποίους στρέφεται μέσω της συμπλήρωσης του βομβαρδισμένου τμήματός του και της κατάλληλης διαμόρφωσης των προσβάσεων και της πορείας επίσκεψής τους.

Ιανουάριος 1997

Δύο δωμάτια του ορόφου του Ξενώνα διαμορφώνονται σε εκθέσεις των Εφορειών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου σχετικά με α) την ανασκαφική έρευνα στον περιβάλλοντα χώρο του Ξενώνα και β) την έρευνα και αποκατάσταση του ιπποτικού μνημείου.

Ε. Θεωρητικές Αρχές της επέμβασης

Όσον αφορά τις αρχές που τηρήθηκαν κατά την επέμβαση της αποκατάστασης του ιπποτικού Ξενώνα, πρέπει να τονίσουμε ότι εκτός από τις βασικές αρχές του χάρτη της Βενετίας που εφαρμόστηκαν κατά την διεξαγωγή του έργου, το οποίο κρίνεται ως "επέμβαση υψηλής εξειδίκευσης που επιβάλλεται να γίνεται κατ' εξαίρεση", έχουμε και βασικές έννοιες της διακήρυξης του Αμστερνταμ (1975), που διατυπώθηκαν και στη Σύμβαση της Γρανάδας τον Οκτώβριο του 1985.

Οι πύο πάνω αρχές εξειδικεύθηκαν για τις απαιτήσεις των μνημείων της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου και ιδιαίτερα του πολυσύνθετου προβλήματος αποκατάστασης του Ξενώνα (βλ. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΟΛΗ ΡΟΔΟΥ, "Αρχές και κανονισμοί επεμβάσεων". ΤΕΕ-Τμήμα Δωδεκανήσου, Ρόδος 1993). Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε ως πρωτοπόρα για τα ελληνικά δεδομένα την επιχείρηση αποκατάστασης ενός μνημείου που συγκεντρώνει σε μικρογραφία τα κοινωνικά προβλήματα της μεσαιωνικής πόλης.

Η επέμβαση αποκατάστασης συγκέντρωσε τις προϋποθέσεις εφαρμογής της "ολοκληρωμένης προστασίας" όπως αναπτύσσονται στη διακήρυξη του Αμστερνταμ, σε ότι αφορά την ευθύνη των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης, λαμβάνοντας υπόψη τους κοινωνικούς παράγοντες σε σχέση με το μνημείο. Αυτό κατέστη δυνατόν μέσω της προγραμματικής σύμβασης ΥΠ.ΠΟ.-ΤΑΠΑ-Δήμου Ρόδου, με αναπροσαρμογή νομοθετικών και διοικητικών μέτρων, που εξασφάλισε τη συνεργασία όλων των συναρμόδιων φορέων και οδήγησε στη σωστή από κοινού αντιμετώπιση του κοινωνικού-στεγαστικού προβλήματος, με την προσωρινή εγκατάσταση των εκτοπισμένων κατοίκων σε προκατασκευασμένους οικίσκους και την οριστική μεταστέγασή τους μέσω της σύμβασης σε επισκευαζόμενα ακίνητα του Δημοσίου. Τα κατάλληλα μέσα χρηματοδότησης εξασφαλίστηκαν μέσω του Τ.Α.Π.Α. και του ειδικού Ταμείου του για τα Δωδεκάνησα.

Κατά την επέμβαση συντήρησης-αποκατάστασης του ίδιου του δομικού συστήματος του μνημείου βασικό στοιχείο ήταν ο "σεβασμός προς την αρχική του υπόσταση και τα αυθεντικά του στοιχεία" (χάρτης Βενετίας, άρθρο 9). Στην περίπτωση του Ξενώνα "η αρχαιολογική μελέτη που προηγείται της αποκατάστασης και την ακολουθεί" (χάρτης Βενετίας, άρθρο 9) διαχωρίζεται:

- α) στην διερεύνηση της κατασκευής και των οικοδομικών φάσεων του ίδιου του κτίσματος με την διενέργεια των προκαταρχικών-διερευνητικών εργασιών
- β) στην ανασκαφική έρευνα κάτω από το κτίσμα και στον αμεσο περιβάλλοντα χώρο
- γ) στην μελέτη και παρουσίαση μέσω ειδικών εκθέσεων, δημοσιεύσεων κλπ. των συμπερασμάτων της αρχαιολογικής μελέτης.

Από την αρχή υπήρξε η συνειδητοποίηση ότι: "είναι απαραίτητη η συνεργασία όλων των επιστημών και όλων των τεχνών για την αποκατάσταση ενός μνημείου" (χάρτης Βενετίας, άρθρο 2) της κλίμακας και της σημασίας του Ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης. Ετσι δημιουργήθηκε μία διεπιστημονική ομάδα που περιέλαβε: αρχαιολόγο, αρχιτέκτονα, πολιτικούς μηχανικούς, χημικό μηχανικό κλπ., σε άμεση συνεργασία με το εξοικειωμένο τεχνικό και εργατοτεχνικό προσωπικό που περιέλαβε επιβλέποντες υπεύθυνους για την αυτεπιστασία, συντηρητές έργων τέχνης διαφόρων ειδικοτήτων, εργοδηγούς, εξειδικευμένους τεχνίτες ανασκαφών και αναστήλωσης διαφόρων ειδικοτήτων, εργάτες κλπ.

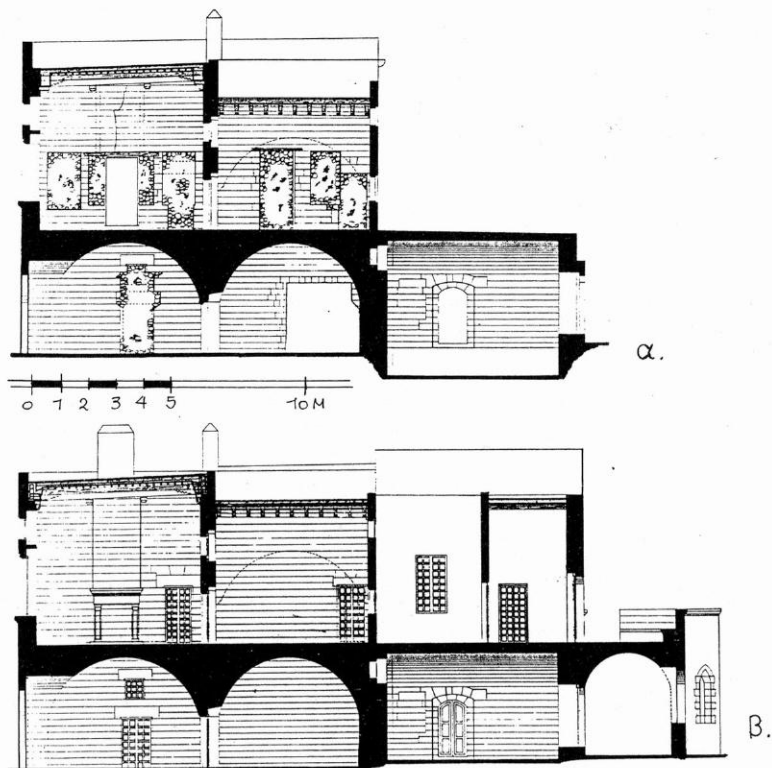
Η αρμονική συνεργασία των πτώ πάνω ειδικοτήτων, σε συνδυασμό με την ύπαρξη της απαραίτητης επιστημονικής και τεχνικής ικανότητας και δεξιοτεχνίας εξασφάλισε την ομαλή πορεία του έργου και την απρόσκοπτη διεξαγωγή των εργασιών κάθε είδους. Αυτό όμως που συνέβαλε αποφασιστικά στην πνοή, τον ενθουσιασμό και την υψηλή ποιότητα στην απόδοση των λεπτομερειών και την αρμονία του συνόλου ήταν η αγάπη για το αντικείμενο που αναπτύχθηκε σε αρκετά από τα μέλη της ομάδας. Η αγάπη που οδηγεί σε δημιουργική έκφραση στο χώρο, ανάλογη με αυτή που είχε σαν αποτέλεσμα την αρχική δημιουργία του Ξενώνα 600 χρόνια πριν...

Κατά την α' φάση των εργασιών "αποκατάσταση των ιπποτικών λιθοδομών" που προχώρησε παράλληλα με τις προκαταρκτικές εργασίες (αντιστήριξεις-υποστηλώσεις-περιδέσεις) και την αναλυτική τεκμηρίωση του μνημείου (αποτυπώσεις-ανασκαφές, in situ και εργαστηριακές δοκιμές για τα μηχανικά χαρακτηριστικά λιθοσωμάτων-κονιαμάτων-λιθοδομών) επιδιώχθηκε η απλή "επούλωση" των φθορών με την αντικατάσταση φθαρμένων λιθοσωμάτων και τμηματική ανακατασκευή αποδιοργανωμένων τμημάτων. Στην ίδια φάση έγινε και η επαναφορά των λιθοδομών στην αυθεντική ιπποτική τους μορφή, διαδικασία που δικαιολογείται "κατ' εξαίρεση" στην περίπτωση αυτή, αφού "τα αφαιρούμενα στοιχεία έχουν πολύ μικρή σημασία και η σύνθεση που θα αποκαλυφθεί είναι μεγάλης ιστορικής, αρχαιολογικής και αισθητικής αξίας" (χάρτης Βενετίας, άρθρο 11), (Εικ. 11). Οι επιλογές αυτές ενισχύθηκαν και από τα αποτελέσματα της στατικής ανάλυσης του κτίσματος, που προέβλεπε αύξηση της αντισεισμικής θωράκισης, με την ολοκλήρωση των εργασιών επαναφοράς των λιθοδομών στην αρχική τους μορφή. Κατά τις εργασίες αυτές η αποκατάσταση σταματάει στο σημείο που αρχίζουν να υπάρχουν υποθέσεις (χάρτης Βενετίας, άρθρο 9) και η αντικατάσταση ή συμπλήρωση ενός υλικού που έχει καταστεί ανίκανο να εκπληρώσει τη λειτουργία του γίνεται με ένα άλλο υγιές και κατά το δυνατόν αυθεντικό.

Κατά την πορεία των εργασιών αυτών έγινε προσπάθεια να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα από ολόκληρη την διεπιστημονική ομάδα και να συμμετάσχουν τα μέλη της στην λήψη των αποφάσεων και την αξιολόγηση των στοιχείων που αφαιρέθηκαν από το κτίριο. Η τελική κρίση άλλωστε για την λογική των επεμβάσεων στο μνημείο ήταν αντικείμενο των συνεδριάσεων της επιστημονικής επιτροπής που ελέγχει τις μελέτες της προγραμματικής σύμβασης και την εφαρμογή τους (χάρτης Βενετίας, άρθρο 11).

Η οριστική μελέτη προηγήθηκε της β' φάσης των εργασιών αποκατάστασης στο κτίριο, τις οποίες και καθόρισε. Στη μελέτη η οικοδομική φάση της δεύτερης οικοδομικής περιόδου επιλέχθηκε σαν κυρίαρχη στη σημερινή κατάσταση του κτίσματος. Αυτή η οικοδομική φάση αποκαθίσταται ενώ παράλληλα διατηρούνται ενταγμένα σ' αυτήν τα αξιολογικά στοιχεία από τις υπόλοιπες περιόδους του κτιρίου.

Στοχος των επεμβάσεων ήταν να γίνει η μέγιστη δυνατή διατήρηση των αρχικών υλικών του κτίσματος (τοιχοποιίες, επιχρίσματα, ξύλινες κατασκευές κλπ.) Γενική αρχή ήταν η προσπάθεια επιτόπου βελτίωσης των δομικών στοιχείων, η ενεργοποίηση των τοιχοδομών και όσο ήταν δυνατόν

Εικ. 11: Χαρακτηριστική τομή του Ξενώνα πριν και μετά την “επιαναφορά”

η αποφυγή διάταξης νέων δομικών στοιχείων και συστημάτων., και πάντοτε φροντίζοντας αυτές τις επεμβάσεις να είναι αναστρέψιμες. Η ανάλυση με τη μέθοδο πεπερασμένων στοιχείων εξ’ άλλου απέδειξε ότι παρά τον υψηλό σεισμικό συντελεστή σχεδιασμού $R_d=40\%$ δεν υπήρχαν σοβαρά προβλήματα στις λιθοδομές. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει απ’ αυτή την άποψη η επέμβαση στους ξύλινους φορείς των δωματίων όπου διατηρήθηκαν σχεδόν στο σύνολό τους τα αυθεντικά στοιχεία με “αποκατάσταση” των εντελώς σαθρών δοκιμαστικές φορτίσεις για την αποτίμηση της φέρουσας ικανότητας των δοκών. Επίσης βασική αρχή υπήρξε η προσπάθεια να διατηρηθούν στη νέα μορφή του κτίσματος όχι μόνον η αρχιτεκτονική μορφολογία αλλά και η τυπολογία και η εσωτερική του κλίμακα, που αποτελούν έκφραση της αρχιτεκτονικής της εποχής του.

Μέσα στα πλαίσια του άρθρου 5 του χάρτη της Βενετίας που αναφέρει ότι "η συντήρηση των μνημείων ευνοείται πάντοτε από την καταλληλότητά τους να χρησιμοποιηθούν για κάποιο σκοπό ωφέλιμο στην κοινωνία", η νέα χρήση που επελέγη για τον Ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης "δεν αλλάζει την διάρθρωση και διακόσμηση του κτιρίου" διατηρώντας συγχρόνως την κοινωνική διάσταση που είχε τους 6 αιώνες της ύπαρξής του. Η αρχή που διατυπώνεται με το άρθρο 4 του χάρτη της Βενετίας ότι "η συντήρηση των μνημείων έχει σαν πρωταρχική απαίτηση την συνεχή και μόνιμη φροντίδα για την διατήρησή τους" δεν μπορεί να πραγματωθεί αν στα μνημεία δεν ενταχθεί ξανά η ζωή μέσα από την ικανοποίηση αναγκών της σύγχρονης κοινωνίας. Η έννοια του Κέντρου Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων με την ευρύτητα που έχει διατυπωθεί στη Σύμβαση της Γρανάδας του 1985 αρμόζει απόλυτα στο κτίριο αλλά και στον αρχαιολογικό χαρακτήρα της ευρύτερης περιοχής όπου εντάσσεται σε συνάρτηση με τα γειτονικά κτίρια με εκπαιδευτική λειτουργία. Ένα τέτοιο κτίριο, σ' αυτήν τη θέση, μπορεί να αποτελέσει την κινητήρια δύναμη για την ανάπλαση της περιοχής και την μετατροπή της σε πόλο έλξης για τον επισκέπτη της μεσαιωνικής πόλης.-

THE RESTORATION OF THE KNIGHTS' HOSPICE OF ST. CATHERINE IN THE MEDIEVAL CITY OF RHODES

Th. Anapolitanos, A. M. Kasdagli, K. Manoussou-Della
4th Ephorate of Byzantine Antiquities in the Dodecanese

A. The Hospice of St. Catherine

The Hospice of St. Catherine was built in 1391-92, under grand master Heredia, by the Italian Domenico d' Allemagna, admiral of the Order of the Knights of St. John (Knights Hospitaller). The founder was an important personage, disposing of considerable means. He played an important role in politics and in military matters in the last quarter of the 14th century and up to 1410. He endowed his foundation with lands and various revenues, and brought important relics from Constantinople to embellish its chapel.

The Hospice, exclusively intended for eminent guests of the Order, was already in use from 1394-95; at this date traveller Niccolo de Martoni described it as "beautiful and splendid, with many handsome rooms containing many and good beds". After d'Allemagna's death the foundation passed into the hands of the Order, but it appears that the Italian admirals continued to be responsible for it. The building was apparently destroyed in the siege of 1480 and the earthquake of 1481. Its rebuilding, as testified by the heraldry on the west façade, was completed by Costanzo Operti in 1516, when Fabrizio del Carretto was grand master.

The two-storeyed Hospitaller structure displays uniformity of conception and construction; and shows the aesthetic success of the second Hospitaller building period (1481-1522), when Western architects were active in Rhodes. It is distinguished by the developed technique of the late 15th-early 16th century with highly finished ashlar masonry, narrow joints, deliberate use of stone of variable resistance for different parts of the structure and perfect stereotomy in the openings. The south façade of the first floor displays early Renaissance features and must be assigned to the last Hospitaller alteration to the building.

The typology of the building is representative of the period: the main entrance opened onto a vaulted space giving access to the four ground floor vaulted rooms and, through an open-air staircase, to the first floor. The first

floor portico was supplied with three doors: one led to the east wing, comprising three rooms; another door served a small porter's cubicle near the third -and principal- entrance, leading to the reception hall. Round this large room, 5.5 X10.5 metres, were arranged two large bedrooms, another room, and the kitchen with its large fireplace. It is likely that the kitchen had its own direct access to the portico, but this has not survived. On the north face of the ground floor, isolated from the rest of the structure, were five shops; of those, the second from the east gave access to two other vaulted rooms, on the east side of the Hospice. The form of this side, almost completely destroyed, cannot be reconstructed with any accuracy.

The surviving timber roofs in the first floor apartments carried painted decoration with geometric and floral motifs, which survives in part. The remnants of the first building phase, incorporated into the later structure, may be seen on the north and east sides of the ground floor and are distinguished by less well finished masonry with smaller courses, wider joints and simpler openings. To this first phase of the building probably belongs the richly decorated tile floor in a repoussé design, a fragment of which was discovered when the ground floor was excavated.

B. Historical

The Hospice was erected near the east end of the medieval high street (*magna et comunis platea*), towards the mole of the commercial harbour, reached through a gate already known as the "Gate of St. Catherine" from 1465. The foundation charter of the Hospice in 1391 states that it was "founded in the burgus of Rhodes, near the walls at the gate leading to the mole", apparently after the extension of the defences of the lower town and the mole of the Windmills in the second half of the 14th century. The location of the building draws the eye, as it projects into the axis of the high street; the projecting part carries the coats of arms of 1516. The north façade typifies high street architectural design; it includes the typical ground floor shop frontages with workbenches and awnings, whose form is easily recoverable from surviving traces.

The building is pictured in several of the miniatures illuminating the Caoursin codex (Par. Lat. 6067) depicting that part of the medieval town. In the Turkish period (1523-1911) this area was the centre of the Jewish quarter, with schools and other important public buildings surrounding the now destroyed Old Synagogue. The neighbourhood was left empty by the mass expulsion of the Jews under the German occupation in 1944. Allied bombings in the same year completely destroyed many other buildings in the heart of the Jewish quarter, altering the street plan and severely affecting living conditions in the surviving structures. The eastern part of the Hospice was destroyed by bombs; in the years following, the surviving part stood forlorn in a deserted neighbourhood. Its occupation by poor squatters during the great immigration wave of the post-war period was thus a natural development. These people continued to inhabit the building until 1986.

C. Research

Information on the use and condition of the Hospice of St. Catherine during the first two centuries of Turkish rule, after the Ottoman conquest of 1522, is almost nonexistent. Remarkably, the building is not mentioned by any of the travellers who visited Rhodes between the 17th and the 19th century and is not depicted in their drawings. Colonel Rottiers, in his *Monuments de Rhodes* (Brussels 1830), says that Jews lived there and draws the heraldry of the south façade (pl. LXXIII, 17). In 1900 Belabre, in his book *Rhodes of the Knights* mentions that it was a Jewish School for Girls and draws its coats of arms. In 1923 A. Gabriel in his monumental *La cité de Rhodes*, vol. II, gives an extensive description of the Hospice, publishing a summary of its foundation charter, architectural plans and photographs, stating that it was inhabited by Jewish families. This period of the Hospice was vividly brought to life for us through the emotional recollections of an octogenarian descendant of the Alchadef banking family, who had lived there as a child in 1916 and revisited the site in 1987, when the Hospice was under restoration. We also possess information for the period of the Italian occupation, by G. Gerola in 1914. Gerola also left photographs of the building before and after the restoration of the windows on the west and north façades of the first floor in 1927, as described by A. Maiuri in the annual *Clara Rhodos* of 1928.

After the end of World War II and the annexation of Rhodes by Greece, the State reserved bomb sites in the old town for systematic archaeological research. Excavation, still under way, has revealed to the east of the Hospice a section of the Hellenistic wall of the Great Harbour measuring about 80 metres in length. This wall continued under the Hospice and has been rediscovered to the west of it. SE of the Hospice have been discovered the ruins of a Byzantine church of cruciform plan and an underlying Early Christian basilica; the Byzantine church may possibly have been the chapel of the Hospice often mentioned in the sources. In 1981 the Hospice became the subject for the diploma paper of architect Irene Diakostamatiou. In spite of the difficulties caused by the fragmentation of interior spaces, this study recorded features that were later destroyed- such as the beautiful painted ceiling of the reception hall on the first floor.

In October 1985 the *Office of the Medieval Town of Rhodes* was set up to implement the contract signed between the Ministry of Culture, the Archaeological Receipts Fund and the City of Rhodes; its aim was to study and help resolve the multiple problems besetting the historic centre of Rhodes. The Hospice of St. Catherine was one of the 20 state-owned properties under the management of the Archaeological Receipts Fund entered in the restoration programme of the Office of the Medieval Town. It easily fulfilled both the positive and negative requirements for architectural restoration, as these were later to be formalized in the text entitled *Restoration Principles and Regulations of the Office of the Medieval Town of Rhodes*- i.e.:

- a) It was a "first class" monument of the Hospitaller period, of particular historic and artistic importance, located in a key place of the urban plan, in the centre of one of the largest archaeological sites of the Lower Town.
- b) Its state of preservation was "bad", requiring immediate and drastic intervention in the loadbearing structure.

- c) It was inhabited by 16 low-income households living in appalling conditions-one of the most acute social problems in the post-war medieval town.
- d) It belonged to a residential area downgraded by abandonment and bomb damage; nevertheless, the percentage of State owned properties there amounts to 80% in a location suitable for large-scale intervention capable of upgrading the urban plan, near the limits of the commercial district.

D. The chronicle of the restoration

January-February 1986

Sections of masonry collapse in the SE part of the building. Immediate measures are taken to contain the damage (supportive scaffolding-fencing) pending restoration. Dangerous parts of the first floor are evacuated. However, full-scale restoration is hindered by the occupation of the building by a number of separate households, most of which have been resident there for over 30 years.

Summer 1986

Prefabricated portable homes are set up in the cleared bomb site opposite the Hospice known as Peisidorou Square. Their establishment is approved by the Ministry of Culture on the understanding that they will form part of the works, to be removed as soon as restoration is complete.

1986-1987

After lengthy negotiations with distrustful residents emotionally attached to the building, we succeed in relocating them to the portable homes and the works gradually spread through the Hospice. The portable homes will be a temporary measure, pending completion of small houses currently under restoration by the Office of the Medieval Town.

August 1987

The clutter of jerry-built partitions and additions is removed from the building, revealing its original typology and spaciousness. The earth-filled rooms in the ground floor are cleared; excavation reveals that the foundations of the Hospice rest on the natural bedrock, in places just below the present level of the ground. Recent coats of whitewash are stripped from the walls and damage on the fabric of the building are recorded. At the same time excavation in the ground floor discovers part of an ancient sandstone quarry and a large cistern probably older than the Hospice, although incorporated within the rainwater-collecting system fed by the roof. Concealed architectural features of the Hospitaller period like fireplaces and doorways are brought to light. This process reveals the damages caused by the passage of time and World War II on both the masonry and the timber elements- loadbearing or otherwise; the widespread erosion of the building materials and the great cracks requiring immediate attention to avert further deterioration.

Spring 1988-end 1989

It is thought necessary, due to the urgency of the case, for the restoration to advance in two stages:

* The first stage will comprise the restoration of Hospitaller masonry using traditional materials and techniques, a task that may be carried out simultaneously with progress in the exploration of the building's condition, a

process necessary for the full recording of damages to derelict and dangerous parts of the building.

* The second stage will include, after completion of the definitive architectural study, the consolidation and reinforcement of the standing building, the conservation of the painted ceilings and the rebuilding of those parts of the building which were levelled by World War II bombs.

An initial small team of four craftsmen, almost completely new in the restoration of historic buildings but skilled in the dressing of stone, are installed in the Hospice and begin conservation of the western façade in the ground floor, where the building material has been considerably eroded.

They next proceed to the interior of the ground floor, following a programme dictated by the needs of the loadbearing structure of the building and the presence of sufficient data for the restoration of their original aspect.

The restoration of the north face proves particularly interesting because it is a survival of the original building phase and, at the same time, a commercial façade. The faithful reconstruction of the Hospitaller shops was assisted by traces left on the doorsteps and doorposts of the openings of all five shops.

Archaeological research advances south of the building, where a medieval rubbish pit dating from the period of the Hospice yields many interesting finds.

Spring 1990

Restoration of Hospitaller period openings in the first floor; also of the three medieval fireplaces, following traces left on the masonry. The walls are restored to their medieval aspect, a process involving the blocking of later openings, thus augmenting their strength.

Autumn 1990

The Renaissance arcade of the south face, aesthetically the most important part of the building, is taken down piece by piece and re-erected; it is the collapse of masonry here that led to the restoration of the Hospice.

Spring 1991

While the first stage of the intervention was in progress, the following were also completed: a) the architectural plans for the restoration of the standing building and the reconstruction of the missing part and b) the research project entrusted to the Athens Polytechnic for the analysis of the loadbearing structure and proposals for the consolidation of the Hospice - a pilot project whose results might be applied to other Hospitaller monuments in Rhodes.

At a conference organised by the Athens Polytechnic on 18 April 1991 (*Advanced Classes in the History of Architecture*) the proposal to turn the Hospice of St. Catherine into a Ministry of Culture Heritage Centre is heard for the first time.

Spring 1992

The completion of the architectural study initiates the second stage of the work. The roof timbers are treated and the wooden ceilings restored, decayed parts being replaced by new cedar wood; the roof is bound within a concealed girdle of reinforced concrete.

1993

It is decided to partially rebuild the large vault of the ground floor, which has suffered heavily from weathering. This necessitates the removal of two

layers of traditional pebble mosaic lying on top of the vault, using a method normally employed in the preservation of ancient mosaic pavements. These pebble mosaics, belonging to different periods, are re-laid after the restoration of the vault: the older one, less complete, is installed on the ground floor while the later, and more ornate neo-classical design, is replaced in its original location.

1994-5

Work in the interior of the building and the façades is completed; the replacement of wooden casements, the reconstruction of a medieval tiled floor, the restoration of the painted ceilings and pebble mosaics, pointing, distempering, plumbing and wiring are also finished. Finally, special wall-sconces are designed and made by hand for the interior of the building and period furniture from the collection of the Grand Master's palace brought to furnish it. In all this the 4th Ephorate of Byzantine Antiquities is also actively involved with its specialist personnel in the conservation of wooden artifacts, the removal and replacement of pebble mosaic pavements and the general reinforcement of the working team as well as the supply of materials and tools.

1996

The last portable homes are removed from the area, after the translocation of the last residents of the Hospice (as well as a number of squatters who, meanwhile, had occupied some of the homes!)

Restoration of the eastern part of the ground floor is continued, as well as the construction of Toilets in the SE corner. At the same time operations for the installation of new underground sewers and water supply pipes in the neighbourhood of the Hospice are carried out by DEPOS (special contract between the City of Rhodes, the Ministry of Culture and the City Water Supply & Drains Company). The Hospice is one of the first buildings to be linked to this network; and the surrounding area is resurfaced.

In December the Central Archaeological Council and the Ministry of Culture pass the project to restore the part of the Hospice demolished by bombs. This will allow integration of the building to the surrounding archaeological sites with special landscaping and suitable planning of access routes.

January 1997

Exhibitions of the Ephorates of Antiquities of the Dodecanese are mounted in two rooms of the first floor of the building; they cover a) archaeological finds from the site of the Hospice and b) the study and restoration of the building itself.

E. Theoretical aspects of the restoration

As far as the principles covering the restoration of the Hospice are concerned, it must be stressed that, apart from the basic rules laid out in the Charter of Venice for this specialist operation of "exceptional character", basic tenets of the Amsterdam Declaration (1975) as defined in the Granada Convention of October 1985 also apply. These principles were adapted to the requirements of the monuments of the medieval town of Rhodes and particularly the multi-faceted problem of the Hospice's restoration. We may, therefore, consider the enterprise of the Hospice a pioneering project

for Greece, because it displayed all the social problems besetting the historic centre.

The restoration covered all the prerequisites for the application of a "comprehensive conservation" as expressed in the Amsterdam Declaration in what concerns the responsibilities of local authorities *vis à vis* the social aspects of the monument's conservation. This was made possible through the contract signed between the Ministry of Culture, the Archaeological Receipts Fund and the City of Rhodes; this was realised with the adaptation of relevant legislative and administrative measures which secured the collaboration of all concerned state agencies, leading to the proper solution of the housing problem, with the provision of temporary portable homes and then permanent accommodation in state-owned housing restored by the Office of the Medieval Town. Funds for the purpose were provided through the Archaeological Receipts Fund and its special Fund for the Dodecanese.

In the restoration of the fabric of the Hospice "the respect for the original substance" of the monument played an important part (Venice Charter, Article 9). In this case the archaeological research necessary for the full understanding of the site (Venice Charter, Article 9) was distinguished in:

- a) exploration of the construction and architectural phases of the building
- b) excavation below the level of the structure and in the surrounding area
- c) the study of the findings and their presentation in special exhibitions, publications etc.

From the very beginning we were conscious that the protection of a monument of the scale and importance of the Hospice of St. Catherine calls for the contribution of all useful disciplines and techniques (Charter of Venice, Article 2). Thus, a team of specialists was set up comprising archaeologists, architect, civil engineers, chemical engineer etc., in direct contact with the skilled technical personnel including overseers, conservators in various materials, workmen trained in archaeological excavation and restoration and other aspects of the project.

The harmonious collaboration of the above, together with the necessary scientific and technical competence, ensured the smooth progress of the work. Decisive for the inspiration, enthusiasm and care for detail that hallmarked the whole enterprise was the emotional involvement with the work developed within the team. It was this creatively expressed personal involvement which had also led to the erection of the original Hospice 600 years ago.

During the first stage of the "restoration of the Hospitaller masonry" carried out alongside the preliminary work and the careful recording of every detail of the building (drawing-excavation, *in situ* and lab tests), the aim was to simply repair damages through the replacement of eroded blocks and the partial rebuilding of dislocated sections. At the same stage the masonry was brought back to its original Hospitaller condition. This process can be justified exceptionally in the case of the Hospice of St. Catherine since the elements removed had little value in comparison with the elements brought to light which were of great historic, archaeological and aesthetic value (Charter of Venice, Article 11). The choices involved were also supported by the conclusions of the structural analysis of the building which saw a strengthening of the structure against earthquakes in the restoration of the original masonry. This kind of work stopped at the point where

hypotheses began (Charter of Venice, Article 9) and materials rendered unable to perform their function were replaced with their closest possible equivalent.

An effort was made to involve the whole team in the solution of problems and the evaluation of features that might have to disappear. The final word for the rationale of the interventions was pronounced in the deliberations of the scientific committee supervising the projects undertaken in common by the Ministry of Culture, the City of Rhodes and the Archaeological Receipts Fund (Charter of Venice, Article 11).

The final version of the study for the restoration of the Hospice preceded the second stage of operations, which stemmed from it. The second Hospitaller phase of the building was selected as dominant in the current condition of the building and was therefore to be restored; interesting features belonging to other periods would be respected without being unduly stressed.

The aim of the intervention was always to preserve as much as possible the original fabric of the building (walls, plasters, timbers etc.) A general principle was the improvement *in situ* structural elements, the redistribution of loads on the masonry and the avoidance of adding new structural elements and systems, *generally ensuring that interventions were reversible*. Finitive Elements' analysis proved that, in spite of the high earthquake factor ($R_d=40\%$) the masonry did not have inherent serious problems. Of particular interest in this respect was the treatment of the preserved roof beams, whose rotten ends were sheathed with new wood of the same kind. Tests on the loadbearing capacity of the beams preceded this operation. Also fundamental was the effort to preserve in the restored building not only the outer form but the typology and interior scale as well, since these are an integral part of the architecture of the period.

Within the terms of Article 5 of the Charter of Venice, stressing the desirability of allocating to monuments a function useful to the public, the new use chosen for the Hospice of St. Catherine did not alter the structure and aesthetics of the building preserving, at the same time, the social character it had in the six centuries of its history. The principle expressed in Article 4 of the Charter of Venice that the conservation of monuments requires first of all the permanence of their maintainance cannot be realised unless they are revitalized by their integration into contemporary life. The Heritage Educational Centre, in the wider sense expressed in the Granada Convention of 1985, is eminently suitable for the building and the surrounding archaeological site, particularly in view of the close proximity to neighbouring schools. Such a building, in this location, may play a leading role in the rehabilitation of the area, transforming it into an attraction for the visitor of the medieval town.